

על הגיליון – "כאן ועכשיו"

גיליון זה של תקריב אמור היה לשאת אופי חגיגי. במלאת 25 שנה להקמתו של הפורום הדוקומנטרי בישראל חשבנו, עורכי כתב העת ענת אבן ורן טל, ואנחנו, ניר פרבר ושמוליק דובדבני, שהתבקשנו לערוך את הגיליון המיוחד, להקדיש אותו ליצירה הדוקומנטרית הצעירה ולכיוונים חדשים, חלקם אפילו מהוססים, בקולנוע הדוקומנטרי הישראלי של השנים האחרונות. העיסוק הזה נראה היה לנו נכון במסגרת גיליון מחווה, שבו ינסו כותבים ויוצרים להגדיר את הרגע המסוים הזה של העשייה התיעודית כאן. כמקובל, הכנו רשימה ראשונית של נושאים, סרטים ויוצרים, פנינו לכותבים, אספנו את ההצעות, קיבלנו וערכנו טיוטות, והתחלנו לגבש את מה שהיה אמור להיות גיליון המחווה בדרכו לגוף המאגד תחתיו יוצרי קולנוע דוקומנטרי ותיקים וצעירים ונותר פעיל ומשמעותי עד היום.

אבל אז, בעיצומה של העבודה התעוררנו בבוקר 7 באוקטובר, השבת השחורה, למציאות ששינתה את חיי כולנו. כאשר שבנו אל הגיליון מקץ מספר שבועות, ראש כל אחד מאיתנו נתון לדברים אחרים, חשנו שאי אפשר להתעלם ממה שקרה ולהמשיך בכיוון המתוכנן. אבל איך ולאן ממשיכים? מהי הרלוונטיות של הסרטים המצוינים והמאמרים המצוינים לא פחות שנכתבו עליהם למציאות החדשה? והאם גיליון המציין חצי יובל להקמתו של הפורום לא צריך לעסוק עתה בעצם בתגובה המידית, הספונטנית, אפילו כאוטית, של היוצרות/תיעודיות לטבח המחריד ולמלחמה שפרצה בעקבותיו? במילים אחרות: מה עושים? יתר על כן: כיצד ניתן יהיה לדבר מעתה על מושגים כמו תיעוד, עדות, טראומה, יצירה, זיכרון, אשמה ואחריות – מושגים שאנחנו, ניר ושמוליק, נדרשים אליהם רבות בכתיבתנו על קולנוע, תיעודי ובכלל, ויוצרי סרטים תיעודיים מהדהדים אותם בעבודתם?

קראנו מחדש את המאמרים שהוגשו, וחלקם, בדיעבד, קיבלו פרשנות שונה לחלוטין. אזכורים אגביים במאמרו של דולב אמתי על סרטי לקט הדהדו עתה את תיעוד הטבח במסיבה בנובה על ידי החוגגים, שחלקם לא שרד; תיאור של נופים פסטורליים במאמרה של ענת דן על מסע בעקבות צפר חובב התמזג בדימויי הטבע שהפך לגהינום; ומאמרו של עידו לויט על אלימות שמתועדת באמצעים שנאספו מרחבי הרשת הזכיר לנו דימויים שחזרו ושודרו בטלוויזיה או הועברו ברשתות החברתיות ובקבוצות הטלגרמיות מקיבוצי ויישובי עוטף עזה. זוהי רשימה חלקית בלבד.

בשבועות מאז השבת השחורה ועד עלייתו לאוויר של גיליון זה נוצרו כמה פרויקטים דוקומנטריים שהיו מעין תגובה ראשונית, אפילו אינסטינקטיבית, למה שקרה. לאו דווקא מתוך ניסיון לעבד את הטראומה – ניסיון שהוא מוקדם מדי ואף בלתי אפשרי בפרספקטיבה זו של האירועים והתחושות – אלא מתוך המקום שבו כמדומה נטועה ראשיתה של המחשבה והפעולה הדוקומנטרית: אחריות היסטורית. ההבנה שמשוה

צריך להיעשות. תפיסת הרגע הזה של כאוס, שבר, אובדן ואבל קולקטיביים. כך הפרויקט "החזירו אותם הביתה עכשיו", שביימו ארי פולמן ויסמין קיני והפיק אלירן פלד, בשיתוף עורכים וצלמים, המורכב מעשרות סרטונים באורך של כדקה שבהם מדברים הוריהם וקרובי משפחתם של החטופות והחטופים על יקיריהם. הסרטונים מתורגמים לכמה שפות ומיועדים לעורר מודעות למצבם של החטופים (חלקם כבר שוחרר במהלך ההפוגה) בקרב צופים זרים.

בית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב השיק את ארכיון העדויות האזרחי 7.10 שבו נאספים עדויות כתובות ומוקלטות, חומרים שהופצו ברשתות החברתיות, ובמקביל, קרן השואה מיסודו של סטיבן שפילברג שאוספת וגובה עדויות, חוויות וזיכרונות בגוף ראשון מן הניצולים – שתי יוזמות שמטרתן ליצור מאגר שישרת את ההיסטוריונים של העתיד בבואם לחקור את מה שהתרחש. "ילדי השחר" היא סדרת רשת עצמאית ביוזמת והפקת קשת גדיש ומוריאל נחמיאס, ובה כל פרק מוקדש לסיפור אחר של ניצולי מסיבת הטבע ברעים, תוך שילוב מוקפד של אנימציה אקספרסיבית לתיאורים מפצחי הלב המובאים בעדויות. ובערוץ יס דוקו (ומאוחר יותר בפלטפורמות רבות נוספות) שודר סרטו של דן פאר *#Nova* המורכב מעשרות סרטונים שצולמו במצלמות גופו ופרו ובאמצעות טלפונים על ידי החוגגים במסיבת הטבע ברעים וכן על ידי מחבלי החמאס עצמם. זהו תיעוד המובא באופן כרונולוגי של השעות שקדמו לטבח ומהלכו, והוא משתלב בדרך מזעזעת ובלתי נתפסת בשיח האסתטי והאתי שמביאים כמה מהמאמרים שנכתבו לגיליון זה.

שניים מהמאמרים הנכללים בגיליון זה נכתבו לבקשתנו בעקבות האירועים והתגובה להם של הקולנוע התיעודי על ידי שתי יוצרות, הניה ברודבקר ואיריס זכי, שהשתתפו בפרויקט שיזם תאגיד השידור הציבורי, כאן: **באין מדינה – יש אזרחים**. תריסר יוצרות ויוצרים דוקומנטריים תיעדו את גל ההתנדבות של החברה האזרחית שהצליח במקום שבו נכשלה הממשלה, בזיהוי ומילוי משימותיה הלאומיות בעקבות הטבח. סרטה של ברודבקר **חוצות את הקווים** עוסק בנשים חרדיות שהקימו חמ"ל המסייע בארגון לוויות ותמיכה במשפחות שאיבדו את יקיריהן; סרטה של זכי, **מהמקום הכי נמוך**, מתעד את פעילותם של מטפלים אלטרנטיביים המסייעים למפונים בבתי המלון בים המלח שהפכו לערי מקלט. הטקסטים של ברודבקר וזכי מתייחסים לדילמות שלהן סביב שאלות של ייצוג (נשים חרדיות, נפגעי טראומה) וההתלבטויות של כל אחת מהיוצרות לגבי המרחק ההולם ממושאי התיעוד שלהן – לא מציני אך גם לא מרוחק מדי. השאלות הללו עולות בכל פעם שאנו נדרשים להכרעה דוקומנטרית, אך במקרה שלהן – השילוב בין הצורך בתגובה מיידית וההיסוס סביב הדרך הנכונה לגשת אל הפרויקט, שמעולם לא נוצר דוגמתו בארץ, יצר את כל ההבדל. אלה טקסטים שנכתבו זמן קצר בלבד לאחר צילום הסרטונים, עריכתם ושידורם, ויש להתייחס אליהם ככאלה. הרהורים, ספקות, טלטלות רגשיות ומקצועיות.

כאמור, הגיליון מציין 25 שנה להקמתו של הפורום הדוקומנטרי בישראל (לשעבר פורום היוצרים הדוקומנטרי). מאמריהם של דורון צברי ומיכל אביעד סוקרים את המהלכים שהביאו להקמת הפורום והיעדים שעמדו לנגד עיניהם של מייסדיו. מאמרו של צברי הוא למעשה גרסה ערוכה של ההצעה שהוגשה לקרנות על ידו ועל ידי אורי ענבר כדי להשיג מימון למה שיהיה לימים הסרט **המדריך למהפכה** (2010). המאמר משרטט מציאות עגומה של הפסדים כלכליים, ניצול מצד גופי שידור מסחריים, מערכות ציבוריות שאינן מתפקדות, ומאבק משותף של יוצרים דוקומנטריים במטרה להגדיר את מעמדם ואת תנאיהם כך שתתאפשר יצירה קולנועית תיעודית מקורית מגוונת, עשירה והוגנת – גם כלפי היוצרים עצמם. מאמרה של מיכל אביעד נכתב מפרספקטיבה שונה: הוא סוקר את הפגישות הראשונות שהובילו להקמת הפורום כרגע מכונן של סולידריות אישית ומקצועית, ואת היוזמות הראשונות שלו. הטקסט שלה נכתב כזיכרון, חלקי ומעט דהוי כהגדרתה, שמבקש להעביר את ההתלהבות והטיית השכם של יוצרים צעירים – כולם יהפכו לימים לדמויות מרכזיות בשדה הקולנוע התיעודי הישראלי – כדי להבטיח את נחיצותה ונוכחותה של העשייה התיעודית בארץ.

המאמרים הבאים עוסקים כולם ביצירה התיעודית הצעירה ובכיוונים החדשים שהיא מתווה, מתוך דיאלוג שהיא מקיימת עם תופעות ותמורות אסתטיות וטכנולוגיות בקולנוע התיעודי העולמי. במתכוון בחרנו לא רק ביוצרים צעירים אלא גם בכותבים מצוינים שחלקם בתחילת דרכם המחקרית. נראה היה לנו שהמפגש בין הפרקטיקה והכתיבה הצעירה (הכוונה אינה בהכרח לגיל היוצרים/כותבים אלא לניסיונם ולוותק שלהם) יכול להאיר את הסרטים הנידונים מפרספקטיבות חדשות, מפתיעות ובלתי צפויות. כשקוראים את הטקסטים שנכתבו על סרטים לפי בחירת הכותבים – נדמה לנו שהצלחנו. או כך לפחות אנו מקווים.

מאמרה של תמי ליברמן, "**הבשר החדש בקולנוע התיעודי הישראלי**", עוסק במה שהיא בוחרת לקרוא לו "דוקו־גוף", סרטים הנשענים על טכנולוגיות דיגיטליות ומאפשרות לצופה לחוות את הגוף האנושי ולא רק להתבונן בו. כך היא יוצרת הבחנה בין הגוף כמייצג של זהות אתנית ומינית ובין חוויה פנומנולוגית המציעה עוררות חושית. היא בוחרת לנתח את סרטו של איתי מרום, **תהודה** (2019), המתעד תלמידים בשיעור פיתוח קול באקדמיה בגרמניה, כדוגמה מקומית וייחודית לסרט "דוקו־גוף", ובאמצעותו לתאר את האסתטיקה הסנסוריאלית, החושית, שמביאה לקריסת ההבחנות שבין גוף ונפש, חוץ ופנים, צופה ונצפה. בהמשך ישיר לכך, מאמרה של ענת דן, "**מתחת למעוף הציפור: מבט שקוע, צדק אקלימי**", בוחן את סרטו האחרון של מרום, **יומן תצפית** (2023), מנקודת מבט אקו־ביקורתית המבקשת לחשוף את הקשרים הסמויים שבין פעולת התיעוד והאתיקה של הקיימות. דרך ניתוח הסרט, שמבוסס על מחברות ציורים הציפורים של צפר חובב שמת בטרם עת, מציעה דן פוליטיקה אלטרנטיבית לזו של סרט הטבע מהזרם המרכזי, שמתבססת על ביטול היררכיות, מעבר לייצוג של תופעות של אלימות אקולוגית, והיחסים בין אדם וסביבה.

המאמרים הבאים מתווכים, כל אחד בדרכו, בין טכנולוגיות תיעוד דיגיטליות והפנים המשתנות של הקולנוע התיעודי, כך שההבחנה בין תיעוד ותיעודי, בין מעשה ההקלטה הטכני והיצירה הקולנועית הנשענת על תפיסות אסתטיות מנומקות ועל טיעונים ביחס לעולם, הולכת ומיטשטשת. כך, מאמרו של דולב אמת, **"בין ליקוט לתרמית: הקולנוע הדוקומנטרי וסרטי היוטיוב"** מתייחס למגמה של סרטי לקט, אישיים וקולקטיביים, המבוססים על חומרים הלקוחים מהארכיון הוויזואלי האינסופי שמציעה רשת האינטרנט. המאמר מתמקד במופעייהם הישראליים של סרטי הלקט, דרך דיון בסרטיהם של, בין היתר, טל אלקים, שגיא בורנשטיין ואודי ניר, במטרה להציג את השימוש הפוליטי והאנטי-ממסדי בחומרים מצולמים קיימים שמהווים, על פי המאמר, לא-מודע של התרבות המתועדת בהם. אלקים עצמו, שעבודת הלקט שלו נדונה בטקסט הנ"ל, הוא מחברה של המסה **"קולנוע היד האחת: על קולנוע-מחוץ-לקולנוע"**, בה הוא בוחן, בין היתר, את הסטוריז שהעלתה אלכס פרפורי מימי המחאה כנגד הרפורמה המשפטית, ובאמצעותם הוא תוהה על מציאות חברתית ופוליטית שבה כולם מתעדים את כולם בעזרת מכשירים אחוזים ביד אחת.

מאמרו של עידו לויט, **"לשדוד ולהישאר בן אדם: מחשבות על 'הפשע המושלם'"**, עוסק אף הוא בסרטים הנוצרים אך ורק מחומרי יוטיוב ופלטפורמות שיתופיות אחרות. דרך ניתוח סרטו של אלון סהר, **הפשע המושלם** (2020), המתעד שוד שלא התרחש ומורכב מעשרות קטעים שנאספו ממרחבי היקום האינטרנטי מייצר לויט הקבלה בין מעשה השוד הווירטואלי שמתאר הסרט ובין יצירה הנשענת על גניבה של דימויים. המאמר מצביע על הביטול לכאורה של האנושי בסרט אשר נשען על טכנולוגיות ויזואליות המעלימות אותו – מצלמות אבטחה, מצלמות גוף ומצלמות דרך, בין היתר – אך סרטו של סהר משיב אותה דווקא באמצעות ההישענות על תכונות אנושיות כמו היקסמות, סקרנות ותשוקה מצד הצופה. קטיה אריאלי במאמרה **"ללכוד את הרוח: 'אבא שלי בענן' והפנטזיה על הווירטואלי"** מתמקדת בתופעה המאפיינת את הקולנוע העולמי והישראלי מאז ראשית האלף הנוכחי: סרטים היברידיים המבקשים ללכוד את האבל על מות הורה. אריאלי מנתחת את עבודת הווידאו של רות פתיר, **אבא שלי בענן** (2022), שבו היא מנסה, בתהליך כמעט פרומתאי, להשיב לחיים את אביה, ליתר דיוק את "רוחו", באמצעים דיגיטליים. המאמר מזהה ביצירה אנלוגיה יפה לתנועה הספיריטואליסטית שחתרה ליצור קשר עם עולמם של המתים, ותוהה על יכולתה של הטכנולוגיה לייצר רוח רפאים וירטואלית.

אנו מקווים שהשילוב בגיליון זה בין הטראומה והאבל הקולקטיביים ובין גילויים של יוצרים צעירים ויצירות מבטיחות על ידי כותבים-חוקרים שחלקם, כאמור, עושים את צעדיהם הראשונים בתחום הקולנוע התיעודי עלה יפה. המוות נוכח במאמריהם של כמה מהכותבים כאן, ובדיעבד אפשר אולי לזהות בהם אפשרות מנחמת להתמודדות עם מה שאנו חווים ברגע הנורא הזה.

קריאה מהנה ומועילה,

ניר פרבר ושמוליק דובדבני

